

ISSN 2080-1807

TORUŃSKIE STUDIA BIBLIOLOGICZNE

2016, nr 2 (17)

Grzegorz Czapnik, Zbigniew Gruszka

Katedra Informatologii i Bibliologii

Uniwersytetu Łódzkiego

e-mail: zgruszka@uni.lodz.pl, kwg.czapnik@gmail.com

Założenia metodologiczne reedytorstwa prac naukowych 2. połowy XX w. – na przykładzie edycji krytycznej „Życia książki” Jana Muszkowskiego

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TSB.2016.019>

STRESZCZENIE: Autorzy przedstawili założenia nowej edycji publikacji *Życie książki* autorstwa Jana Muszkowskiego. Opracowanie tekstu głównego tej publikacji wymagało skorzystania z szerokiego materiału badawczego i archiwalnego. Na takiej podstawie źródłowej została przygotowana edycja krytyczna, opatrzona wstępem naukowym, aparatem krytycznym i komentarzami. W dalszej części – na przykładzie przygotowanej do wydania pracy *Życie książki* – autorzy scharakteryzowali cele i motywy ponownego wydawania publikacji naukowych z 2. połowy XX w., sposoby oznaczania fragmentów przestarzałych, zdezaktualizowanych i niejasnych – w celu jak najpełniejszego odzwierciedlenia woli autora.

SŁOWA KLUCZOWE: cenzura, edytorstwo naukowe, metodologia, Muszkowski Jan, *Życie książki*.

Wprowadzenie

Żaden podręcznik wydany pięćdziesiąt lat wcześniej nie może zachować pełnej aktualności wobec rozwoju nauki. Reedycje publikacji na-

ukowych, dzieł o charakterze dydaktycznym lub popularyzatorskim są najczęściej podejmowane w sytuacji, gdy konkretny tytuł mimo upływu lat jest wykorzystywany w edukacji. Przykładem mogą być wielokrotnie wznawiane *Historia filozofii* Władysława Tatarkiewicza czy *Zarys składni polskiej* Zenona Klemensiewicza.

Ponowne edycje spotyka się też w dyscyplinach cechujących się szybkim tempem starzenia się informacji – odpowiednią ilustracją jest tu choćby *Anatomia człowieka* Adama Bochenka, wydana po raz pierwszy w 1909 r. nakładem krakowskiej Akademii Umiejętności, wielokrotnie wznawiana i zmieniana w latach późniejszych, ostatnio jako *Anatomia człowieka. Repetytorium na podstawie Anatomii człowieka A. Bochenka, M. Reichera* w redakcji Ryszarda Aleksandrowicza, Bogdana Ciszka i Krzysztofa Krasuskiego (Warszawa 2014). Redaktorzy kolejnych edycji wprowadzali za każdym razem większe lub mniejsze uzupełnienia powodowane postępem nauki, zachowując jednak z wydania podstawowego to, co pozostaje niezmiennie wartościowe – syntetyczne i wyczerpujące ujęcie całości zagadnienia, wciąż przydatne dla odbiorcy niezależnie od czasu, który upłynął od pierwodruku. Potrzeby edukacyjne mogą być zatem jednym z czynników decydujących o podjęciu prac nad reedycją dzieła. Wznowienie, szczególnie w postaci edycji krytycznej, może dostarczyć dodatkowo innych wartości. Współczesna perspektywa, z jaką spogląda się na publikacje wydane przed kilkudziesięciu laty, umożliwia dostrzeżenie problemów wynikających z rozwoju dyscypliny, a także prześledzenie warunków, w jakich dzieło powstawało. Pozwala także lepiej zrozumieć nie tylko książkę, ale i jej autora. Celem niniejszego artykułu jest wykazanie na przykładzie edycji krytycznej *Życia książki* problemów i trudności związanych z przygotowaniem tego typu prac oraz zaproponowanie szeregu rozwiązań metodologicznych.

Wartość naukowa publikacji powstałych na początku drugiej połowy XX w. może być zagadnieniem dyskusyjnym, jeśli przywołamy warunki organizacji i rozwoju nauki polskiej w pierwszych latach po drugiej wojnie światowej. Rozproszone środowiska naukowe dążyły do jak najszybszego wznowienia studiów wyższych, co nie wszędzie jednak było możliwe – jak wiadomo, Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie oraz Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie znalazły się poza nowo ustalonymi granicami kraju, inne jednostki – wcześniej niemieckie – przypadły na powrót Polsce. Wraz z tworzeniem struktur nowych uniwersytetów

szła w parze organizacja życia akademickiego, zapewnienie studentom sal wykładowych, kadry akademickiej, księgozbiorów bibliotecznych. Co warto podkreślić, o ile zmiany były pozytywne pod względem ilościowym (dwukrotny wzrost liczby studentów i trzykrotny wykładowców w roku akademickim 1949/50 w stosunku do 1939 r.), z jakościowego punktu widzenia, spoglądając choćby na poziom kształcenia – zaangażowanie osób upolitycznionych niekorzystnie odbijało się na organizacji szkół wyższych¹, a z biegiem czasu spowodowało wytworzenie wzorców „nowej nauki” opartej na marksizmie-leninizmie, wzorcach radzieckich i braku możliwości swobodnej debaty².

Osobnym problemem pozostawało zaplecze warsztatowe, zwłaszcza nowych dyscyplin naukowych, których reprezentanci byli zmuszeni korzystać z materiałów przedwojennych, czasem trudno dostępnych i zdezaktualizowanych. Brak podręczników i utrudniony dostęp do fachowej literatury powodował konieczność korzystania z ręcznie lub maszynowo przepisywanych skryptów, dalekich od poprawności i kompletności, sporządzonych przez studentów licznie uczęszczających na zajęcia dydaktyczne. Wartościowe materiały dydaktyczne albo nie istniały, albo dostęp do nich – zwłaszcza jeśli stały w opozycji do wytycznych władzy ludowej – nie był nawet możliwy za pośrednictwem bibliotek. Na marginesie należy zaznaczyć, że biblioteki miały być pod koniec lat 40. XX w. ważnym uczestnikiem indoktrynacji:

finalizować procesy wydawniczo-dystrybucyjne, sterować świadomym, ideowym czytelnictwem publikacji wyprodukowanych wedle partyjnych receptur, służyć „planowej organizacji konsumpcji kultury” zastępującej czytelnictwo żywiołowe, nie zaplanowane, nie powiązane z polityką, gospodarką i życiem społecznym tworzącej się Polski Ludowej³.

¹ W. Roszkowski, *Polityczne i społeczno-gospodarcze uwarunkowania rozwoju nauki w Polsce 1944–1989*, [w:] *Historia nauki polskiej T. 10 1944–1989. Cz. I. Warunki rozwoju nauki polskiej. Państwo i społeczeństwo*, Warszawa 2015, s. 56.

² Szerzej na ten temat zob. P. Hübner, *Polityka naukowa i struktury organizacyjne nauki w latach 1944–1989*, [w:] *Historia nauki polskiej T. 10 1944–1989. Cz. II. Instytucje*, Warszawa 2015, s. 11–71.

³ S. A. Kondak, *Papierowa rewolucja. Oficjalny obieg książek w Polsce w latach 1948–1955*, Warszawa 1999, s. 81. Cyt. za: J. Puchalski, *Biblioteki w życiu naukowym PRL i poza krajem w latach 1939–1989*, [w:] *Historia nauki polskiej T. 10 1944–1989. Cz. II. Instytucje...*, s. 11–71.

Wiele prac naukowych wydanych po 1945 r. miało służyć realizacji najpilniejszych potrzeb dydaktycznych. Od 1945 r. Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych publikowały literaturę pedagogiczną, psychologiczną, jak również tłumaczenia literatury radzieckiej i tekstów źródłowych adresowane głównie do nauczycieli⁴. W tym samym roku powstało Polskie Wydawnictwo Muzyczne, rok później rozpoczął pracę Państwowy Instytut Wydawnictw Rolniczych. Kolejne oficyny dostarczające literatury na potrzeby kształcenia na poziomie wyższym powstały w 1949 r. Były to: Polskie Wydawnictwo Gospodarcze, Państwowe Wydawnictwo Techniczne, Wydawnictwa Komunikacyjne, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich. Dwa lata później dołączyła do nich kolejna instytucja – Państwowe Wydawnictwo Naukowe⁵. Pobieżna analiza repertuaru wydawniczego wymienionych wyżej oficyn wskazuje, że każda z nich realizowała zapotrzebowanie rynku na aktualną literaturę naukową i fachową poprzez pozyskiwanie specjalistów z dziedziny, jak również publikowanie tekstów źródłowych i skryptów. Jeżeli dokonywano tłumaczeń z literatury obcojęzycznej, najczęściej sięgano po pozycje radzieckie⁶. Wiele inicjatyw wydawniczych realizowano we współpracy ze środowiskiem akademickim – pokazuje to przykład Państwowego Wydawnictwa Naukowego, które tylko w 1951 r., według danych zgromadzonych w NUKAT, wydało 80 publikacji, z czego 55 oznaczono nazwą instytucji sprawczej, np. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie, Uniwersytetu Łódzkiego, Politechniki Łódzkiej itd. Pozostałe zarejestrowane publikacje wyszły jedynie pod nazwiskiem autorów – specjalistów o uznanym dorobku w danej dyscyplinie, np. historyka Stanisława Arnolda (1895–1973), chemika Tadeusza Miłobędzkiego (1873–1959) czy ekonomisty Edwarda Lipińskiego (1888–1986).

⁴ Np. K. Dąbrowski, *Społeczno-wychowawcza psychiatria dziecięca*, Warszawa 1959; T. Kotarbiński, *Sprawność i błąd (z myślą o dobrej robocie nauczyciela)*, Warszawa 1956; W. Sjeliwanow, *Kształcenie woli ucznia*, Warszawa 1950; Teofrast, *Charaktery*. Przeł. i oprac. M. Brożek, Warszawa 1950.

⁵ Por. D. Jarosz, *Dzieje książki w Polsce 1944–1989. Wybór źródeł*, Warszawa 2010, s. 15–19.

⁶ Por. dane przywołane przez Stanisława Adam Kondka dla całej produkcji wydawniczej w Polsce, które ukazują, że ok. 1/4 publikacji dostępnych w 1950 r. została przetłumaczona z języków obcych. S. A. Kondek, *Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944–1949*, Warszawa 1993, s. 43.

W 1949 r. powołano Centralną Komisję Wydawniczą odpowiedzialną za planowe wydanie, zgodnie z ustalonymi kryteriami ideologicznymi, publikacji szkolnych, naukowych, literatury pięknej i przekładów. Założenia liczbowe produkcji wydawniczej nie zawsze odpowiadały rzeczywistości, np. w roku 1950 Państwowe Wydawnictwa Techniczne, Państwowy Instytut Wydawnictw Rolniczych i Leśnych oraz Państwowe Zakłady Wydawnictw Lekarskich nie sprostały planowi ani pod względem liczby tytułów, ani pod względem wysokości nakładów⁷.

W produkcję książki naukowej byli również zaangażowani wydawcy prywatni. Ich działalność była już pod koniec lat 40. XX w. w dużej mierze wygaszona, a ruch wydawniczy prawie w zupełności upaństwowiono. Ograniczoną działalność prowadzili: Jan Gebethner, Jerzy Arct i Tadeusz Zapiór, którzy w połowie 1949 r. weszli do Zarządu Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek [dalej: PTWK] – obok przedstawicieli wydawnictw państwowych, instytucji naukowych i spółdzielni. Jak zauważa Stanisław Adam Kondek, wydawcy prywatni skutecznie opierali się represjom administracyjnym i ekonomicznym, polegającym na ograniczaniu dostępu do przydziałów papieru i konieczności zdobywania licznych zgód na wydanie książek, ulegli dopiero środkom policyjnym – zakazowi prowadzenia działalności wydawniczej⁸.

Prywatna inicjatywa wydawnicza Tadeusza Zapióra (pseud. Tadeusz Podgórski; 1899–1988) była dobrym przykładem na umiejętność dostosowania się wydawcy do nowych warunków politycznych. Zapiór został właścicielem firmy „Wiedza – Zawód – Kultura” w 1947 r., kontynuując działalność edytorską zapoczątkowaną w konspiracji w trakcie II wojny światowej. Na podstawie liczby wydawanych przez T. Zapióra tytułów można wyrazić przekonanie, że wydawnictwo było prężną instytucją, regularnie zasilającą rynek swoimi publikacjami z zakresu techniki, pedagogiki, muzykologii, medycyny, językoznawstwa, ekonomii, chemii, psychologii, filozofii, bibliologii, a także literatury pięknej. Szczególnie korzystny okazał się rok 1947, w którym udało się ogłosić 16 książek, jednak końcowe lata krótkiej działalności były równie satysfakcjonujące – zwieńczone wydaniem zarówno w 1950, jak i 1951 r. 12 tytułów – tym bardziej że działało się to w zasadzie przy nieistniejącej

⁷ Tamże, s. 192.

⁸ Tamże, s. 107, 116.

już nakładczości prywatnej w Polsce. Jedną z ostatnich publikacji wydawnictwa T. Zapióra było *Życie książki*, które do autora trafiło w marcu 1952 r.⁹

Motywy i okoliczności wydania nowej edycji *Życia książki*¹⁰

Za granicą wydawanie prac fundamentalnych dla księgoznawstwa jest praktyką spotykaną od kilkunastu lat. Za przykład niech posłużą reedycje dzieł Paula Otleta, Mikołaja Rubakina czy Aleksandra Bohatkiewicza¹¹, których celem jest odświeżenie poglądów i wykazanie aktualności problemów. W Polsce w 2002 r. ukazała się reedycja *Książki wśród ludzi* Heleny Radlińskiej. We wstępie do wznowionej publikacji Marcin Drzewiecki określił tę inicjatywę jako początek dłuższego zamierzenia wydawniczego, którego celem byłoby udostępnienie dzieł należących do klasyki dyscypliny. Za żywotnością tejże książki przemawiała – zdaniem profesora – jej ciągła obecność w dydaktyce, aktualność oraz uniwersalność podejmowanych zagadnień również w dobie społeczeństwa informacyjnego¹².

Stanowiący podstawę niniejszych rozważań podręcznik pióra Jana Muszkowskiego pół wieku od drugiej edycji wciąż znajdował się na liście lektur obowiązkowych większości ośrodków kształcących bibliotekarzy¹³, jednak ze względu na nie najlepszą technicznie jakość wydania

⁹ Na temat działalności i życia T. Zapióra zob. H. Tadeusiewicz, *Tadeusz Zapiór*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement II*, Warszawa 2000, s. 184–185; H. Tadeusiewicz, I. Treichel, *Straty osobowe księgarstwa polskiego w latach 1939–1945*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 1993, nr 4, s. 14; E. Andrysiak, *Jan Muszkowski. Uczony i miłośnik ksiąg*, Kalisz 2014; M. Dudziak-Kowalska, B. Janczak, *Z dziejów średniego szkolnictwa bibliotekarskiego. Liceum bibliotekarskie w Krakowie (1947–1960)*, „Biblioteka” 2011, nr 15(24), s. 195–215.

¹⁰ Publikacja ukazała się nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego oraz Wydawnictwa Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich w 2015 r. Okoliczności jej powstania zostały przedstawione w innym ujęciu we wstępie krytycznym reedycji.

¹¹ *Traité de documentation* został wznowiony w 1989 r., *Introduction à la psychologie bibliologique* – w 1998, *Rzecz o bibliografii powszechnej* – w litewskim wydaniu – w 2004. Dziękujemy prof. K. Migoniowi za wskazanie tychże publikacji w recenzji do *Życia książki*.

¹² H. Radlińska, *Książka wśród ludzi*. Oprac. M. Banacka. Warszawa 2002, s. 7–8.

¹³ Zwróciła na to uwagę Hanna Tadeusiewicz we wstępie do reedycji pracy.

część egzemplarzy uległa zacytaniu, a stan pozostałych pozostawiał wiele do życzenia.

Pomysł reedycji *Życia książki*, wobec niezaprzecznego znaczenia tego tytułu dla rozwoju polskiej myśli bibliologicznej oraz kształcenia bibliotekarzy, był postulowany w środowisku bibliotekarskim już pod koniec XX w. W 2006 r. Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich wystąpiło do Katedry Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej UŁ z propozycją opracowania nowego wydania. Zadania miał podjąć się prof. Janusz Dunin, przygotowując nową wersję książki na podstawie edycji z 1936 r. Pomysł pozostał jednak niezrealizowany.

W 2011 r. grupa pracowników łódzkiej Katedry nawiązała kontakt z córką Profesora Muszkowskiego – Joanną Muszkowską-Penson. Rozmowy, wywiady i uzyskane cenne materiały źródłowe poszerzyły dotychczas ograniczoną bazę źródłową oraz wpłynęły na wznowienie dyskusji o reedycji podręcznika, co znalazło wyraz w dwóch artykułach zamieszczonych w książce wydanej z okazji 60. rocznicy śmierci Jana Muszkowskiego¹⁴. Bezpośrednim impulsem do rozpoczęcia prac nad reedycją stała się zgoda na opracowanie nowego wydania, udzielona redaktorom przez Joannę Muszkowską-Penson.

Redaktorzy, rozpoczynając pracę nad trzecim wydaniem podręcznika, dysponowali nie tylko pełnymi tekstami dwóch wcześniejszych edycji, lecz rękopiśmiennymi dokumentami pozostałymi po autorze *Życia książki* w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego, a także materiałami przekazanymi przez córkę profesora. Ze względu na zawarte w listach Muszkowskiego do T. Zapióra wzmianki o istnieniu kilku kopii ostatecznej wersji maszynopisu wysłanej w 1951 r. do wydawnictwa „Wiedza – Zawód – Kultura”, w październiku i listopadzie 2014 r. przeprowadzono kwerendę w 40 bibliotekach naukowych i publicznych w poszukiwaniu dwóch z wysłanych czterech kopii tekstu, niestety – bez rezultatu. Ostatecznie edycję oparto na kopii przechowywanej przez Bibliotekę Uniwersytecką w Łodzi.

¹⁴ Por. Jan Muszkowski. *Ludzie, epoka książki. Tradycje i kontynuacje*, pod red. G. Czapnika, Z. Gruszki, J. Ladoruckiego, Warszawa-Łódź 2013. Zbigniew Gruszka przedstawił okoliczności realizacji drugiego wydania *Życia książki*, wykorzystując przekazaną przez prof. Muszkowską-Penson korespondencję ojca z Tadeuszem Zapiórem, z kolei Rafał Kępa rozważał warianty i możliwości podjęcia trzeciej edycji tego dzieła.

Przygotowanie edycji krytycznej wymagało podjęcia szczegółowej kwerendy źródłowej, zmierzającej do zebrania w miarę kompletnego zespołu dokumentów odnoszących się do osoby autora i publikacji przeznaczonej do wznowienia. W założeniu zgromadzone w ten sposób informacje miały posłużyć do odtworzenia warunków i okoliczności powstania książki, trudności związanych z jej dawniejszą edycją, umożliwiły też zrekonstruowanie kolejnych etapów powstawania publikacji. Szczególnie istotne były w tym przypadku:

- archiwalna spuścizna rękopiśmienna autora, w tym korespondencja indywidualna i instytucjonalna,
- dokumenty archiwalne wydawnictwa, które pierwotnie wydało publikację,
- wszelkie dostępne egzemplarze robocze, wersje, fragmenty, warianty, egzemplarze korektorskie publikacji,
- recenzje, recenzje wtórne, przechowywane zazwyczaj, o ile się zachowały, w zasobie Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Archiwum Akt Nowych w Warszawie,
- pozostałe materiały publikowane, wspomnieniowe, nawiązujące do przedmiotowej sprawy,
- prace powołujące się na książkę przeznaczoną do reedycji.

Odtworzenie warunków powstania publikacji wymagało krytycznej analizy zgromadzonych dokumentów. Szczegółowa interpretacja zebranych danych koncentrowała się na ustaleniu woli autora w zakresie ostatecznego brzmienia tekstu książki, uwzględniając wszystkie zmiany, odstępstwa i różnice odnotowane w trakcie porównania wersji drukowanej z zachowanymi dokumentami roboczymi. Zachowana spuścizna rękopiśmienna posłużyła do odtworzenia warunków, w jakich powstała praca; stała się także nieocenionym źródłem informacji na temat warsztatu pracy autora.

Ustalenie tekstu poprawnego (tzn. zgodnego z wolą autora) jest znacznie trudniejsze, jeżeli dysponujemy autoryzowanymi przez twórcę wersjami (wydaniami) tego samego dzieła. W przypadku *Życia książki* pierwodruk z 1936 r. znacznie odbiegał od powojennego, rozszerzonego i zmienionego wydania z 1951 r., przy którym Jan Muszkowski ściśle współpracował z wydawcą, czuwając nad pracą i samodzielnie wprowadzając najistotniejsze zmiany: dokonał uwspółcześnienia pisowni, usunął fragmenty przestarzałe, niepasujące do nowej rzeczywistości, zaktu-

alizował tekst o powojenne wyniki badań, aktualne przepisy prawa oraz obowiązujące ujęcie ideologiczne.

W odniesieniu do dzieł literackich Konrad Górski dopuszczał możliwość reedycji zarówno wydania pierwszego, jak i ostatniego za życia autora, uzależniając wybór od stopnia modyfikacji tekstu oraz od poziomu zaangażowania twórcy we wprowadzanie zmian. W sytuacji znaczącej modyfikacji tekstu proponował wybór za podstawę edycji wydania ostatniego – nowego, innego od poprzedniego¹⁵. Taką też decyzję podjęli redaktorzy nowego wydania *Życia książki*. Do podobnych wniosków doszedł również Rafał Kępa, który proponował oparcie edycji krytycznej na wersji powojennej publikacji. Rozważał natomiast możliwość opuszczenia fragmentów budzących wątpliwości co do zgodności z wolą autora, jeśli ten fakt zostanie potwierdzony w świetle zachowanych dokumentów¹⁶, co wydaje się jednak dyskusyjne.

Przystępując do reedycji *Życia książki*, redaktorzy uznali za właściwe pozostawienie pełnego brzmienia wydania z 1951 r., z zaznaczeniem w aparacie krytycznym wszystkich różnic między wydaniem i dostępnymi wersjami tekstu oraz graficzne oznaczenie w tekście fragmentów nacechowanych ideologicznie i jednocześnie pozostawienie ich w oryginalnym miejscu – w uzasadnionych przypadkach z wprowadzeniem komentarza wyjaśniającego. Wpływ na taką decyzję miało planowane adresowanie publikacji zarówno do bibliologów, jak i studentów, przy jednoczesnym ukazaniu szerszego tła pracy – warunków jej powstawania, a w szczególności przyczyn modyfikacji. Podstawę analizy tekstologicznej pracy powinny stanowić egzemplarze robocze, wersje, fragmenty, warianty czy egzemplarze korektorskie publikacji. Zmiany, poprawki i różnice nie zawsze bowiem wynikały z chęci autora do ulepszenia brzmienia tekstu. Czasem powstawały wskutek aktualizacji treści, poprawy dostrzeżonych błędów logicznych, składniowych, interpunkcyjnych i merytorycznych, wykonanej samodzielnie przez autora lub też w trakcie korekty, były też wprowadzane w wyniku interwencji cenzorskiej. I tak w przypadku *Życia książki* udało się ustalić, że dokumenty cenzorskie dotyczące publikacji przechowuje Archiwum Akt Nowych

¹⁵ K. Górski, *Sztuka edytorska. Zarys teorii*, Warszawa 1956, s. 73.

¹⁶ Por. R. Kępa, *Nowe wydanie „Życia książki” Jana Muszkowskiego wyzwaniem dla edytora*, [w:] *Jan Muszkowski. Ludzie, epoka i książki...*, s. 205.

w Warszawie. Na podstawie ich analizy ustalono, że maszynopis pracy trafił do Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Krakowie w sierpniu 1950 r., a 26 sierpnia przekazany został pierwszej cenzorce, która nie miała wielu zastrzeżeń do pracy, a nawet doceniła jej wagę. W wyniku kolejnych weryfikacji sformułowano jednak szereg uwag przede wszystkim natury ideologicznej, a od ich wprowadzenia uzależniono udzielenie pozwolenia na druk, wymuszając tym samym na autorze i wydawcy dokonanie zmian w tekście. Nie pozostały one bez wpływu na ostateczny kształt pracy¹⁷.

Stopień ingerencji redakcji w tekst zaplanowany do ponownego wydania jest zawsze uzależniony od przeznaczenia czytelniczego edycji¹⁸. Jeżeli przestarzałe albo nacechowane ideologicznie fragmenty mogą utrudniać lekturę czytelnikowi, można rozważyć przeniesienie ich z tekstu głównego do aparatu krytycznego, wyróżnienie graficzne, a w skrajnych przypadkach, gdy będziemy mieć do czynienia z publikacjami rozszerzonymi i zaktualizowanymi, których przeznaczeniem jest raczej sprostanie wymogom dydaktyki, a nie krytycznoliteracka wierność oryginałowi – zupełne opuszczenie. Przykładem znaczącej ingerencji redakcji w reedytowany tekst mogą być opracowania M. Banackiej, która przygotowała w znacznie uwspółcześnionej postaci książki J. S. Bystronia i H. Radlińskiej. W przypadku *Książki wśród ludzi* zostało to uzasadnione następująco:

Niniejsze, piąte wydanie przygotowane zostało na podstawie wydania IV z 1946 r. Z myślą o współczesnym czytelniku, głównie studencie, uwspółcześniono niektóre pojęcia oraz podzielono zbyt rozbudowane zdania. Z racji walorów historycznych nie ingerowano w zapisy bibliograficzne¹⁹.

W trakcie krytyki tekstu cennych spostrzeżeń dostarcza analiza dokumentów cenzury, stanowiących szersze tło pracy wykonanej w la-

¹⁷ Szerzej na ten temat zob. Z. Gruszka, G. Czapnik, *Koncepcja wydawnicza krytycznej edycji drugiego wydania Życia książki*, [w:] J. Muszkowski, *Życie książki. Edycja krytyczna na podstawie wydania z 1951 r.* Oprac. G. Czapnik, Z. Gruszka, ze wstępem H. Tadeusiewicz, Łódź–Warszawa 2015, s. XXXII–XLI.

¹⁸ Zob. K. Górski, dz. cyt., s. 164.

¹⁹ H. Radlińska, dz. cyt., s. 19, przyp. 2.

tach 50. XX w. Publikacje książkowe podlegały wówczas czterem etapom weryfikacji: kontroli wstępnej, faktycznej, następnej i wtórnej²⁰. W ich efekcie w oryginalny tekst wprowadzano zmiany niekiedy tak znaczne, że cenzor stawał się ukrytym współautorem dzieła – fakt jego ingerencji nie był bowiem ujawniany w publikacji²¹:

Cenzor nie tylko wstrzymywał materiały w całości lub kreślił fragmenty czy poszczególne wyrazy i zwroty [...]. Usuwał poszczególne nazwiska wymieniane w tekstach [...], ustalał sposób oceny wielu wydarzeń i osób, usiłował sterować emocjami odbiorców [...]. [...] były to skreślenia, przedredagowania, ale też dopiski, i to niekiedy wcale istotne²².

Ustalenie skali ingerencji cenzorskich jest najczęściej trudne, a w niektórych przypadkach niemożliwe. Według Romana Lotha podstawą krytyki tekstu w tym zakresie mogą być inne, nieocenzurowane przekazy lub dokumentacja pozatekstowa, w szczególności zaś akta cenzury²³. Odnalezienie dokumentów cenzorskich umożliwia wyjaśnienie przyczyn wprowadzenia niektórych zmian do tekstu, ustalenie stosunku komórki cenzorskiej do dorobku i osoby autora, może też ujawnić konkretne zarzuty ideologiczne sformułowane przez cenzorów wobec dzieła.

Szczególnie istotna okazuje się też analiza publikacji powołujących się na książkę przeznaczoną do reedycji. Na jej podstawie badacz dokonuje oceny żywotności problemów przedstawionych w dokumencie historycznym, weryfikuje aktualność przywołanych koncepcji, wyłącza zdezaktualizowane poglądy – by móc do nich odnieść się w krytycznym komentarzu.

Kompleksowa kwerenda źródłowa może być prowadzona zarówno przed pracą, jak i w trakcie prac technicznych nad egzemplarzem publikacji zaplanowanej do ponownego wydania. Prace techniczne obejmują: digitalizację oraz skanowanie tekstu za pomocą narzędzia do optycznego rozpoznawania znaków (OCR) tekstu głównego wraz z przypisami i apa-

²⁰ Por. S. A. Kondek, *Władza i wydawcy...*, s. 34.

²¹ R. Loth, *Podstawowe pojęcia i problemy tekstologii i edytorstwa naukowego*, Warszawa 2006, s. 86.

²² Tamże.

²³ Tamże, s. 87.

ratem krytycznym książki pochodzącymi od autora (indeksy, bibliografia itd.). Operacja ta wymaga od badacza niezwyklej skrupulatności, polegającej na konsekwentnej kontroli poprawności otrzymanej po sczytaniu wersji cyfrowej pracy. Wszelkie dalsze ingerencje w tekst winny zostać uzasadnione oraz metodologicznie opisane we wstępie do przygotowywanej edycji. Zmiany i uzupełnienia mogą dotyczyć: uwspółcześnienia ortografii, naniesienia poprawek dostrzeżonych w erracie oraz oznaczenia oczywistych błędów merytorycznych i drukarskich.

Redaktorzy edycji krytycznej powinni rozstrzygnąć kwestię ewentualnego odwzorowania w nowym wydaniu oryginalnego składu publikacji. Właściwie nieosiągalny jest taki skład nowo przygotowywanej publikacji, by był on identyczny z podstawą przyjętą do edycji krytycznej. Wynika to, po pierwsze, z zastosowania składu komputerowego, a po drugie – z wprowadzenia aparatu krytycznego w przypisach, zmieniającego układ treści na stronie oraz wpływającego na inne rozmieszczenie grafiki. Wpływ na układ mogą mieć także wprowadzone przez autorów edycji krytycznej komentarze o charakterze tropów, w funkcji objaśniającej albo doprecyzowującej.

Z punktu widzenia czytelności reedytowanej pracy, a także możliwości, jakie dają media elektroniczne, w przypadku prac o charakterze naukowym można rozważać przygotowanie cyfrowej edycji krytycznej, w której komentarze i wyjaśnienia stanowiłyby warstwę oryginalnego tekstu autorskiego, podobnie jak ma to miejsce w przypadku elektronicznych wydań naukowych dotyczących prac literackich²⁴. Wersja elektroniczna pozwala również na spełnienie postulatu sformułowanego w l. 30. XX w. przez Stanisława Pigonia, dotyczącego zamieszczenia w edycji krytycznej wszystkich istniejących odmian tekstu, co w postaci drukowanej nie zawsze jest możliwe. Ostateczną decyzję co do wyboru postaci fizycznej reedycji powinien dokonać badacz, uwzględniając jej cel, rozmiar oraz czytelność. Teoretyczne założenia i kształt krytycznych

²⁴ Wydania cyfrowe dają możliwość wzbogacenia materiału źródłowego o dodatkowe informacje, które trudno byłoby dołączyć do wersji drukowanej reedytowanej publikacji. Przykładem takiego rozwiązania jest ponowna edycja dzieł Zygmunta Krasińskiego przygotowywana przez Instytut Badań Literackich PAN. Por.: M. Słowińska, *Dzieła zebrane Zygmunta Krasińskiego – elektroniczna edycja naukowa*, „Sztuka Edycji” vol. 6: 2014, s. 69–75.

wydań dzieł literackich i naukowych w wersji cyfrowej wciąż stanowią przedmiot ożywionej dyskusji²⁵.

W toku prac nad reedycją mogą pojawić się różnej skali trudności:

- redakcyjne – wynikające zwłaszcza z tego, jak szczegółowym komentarzem opatrywać pracę. Pewnym rozwiązaniem jest założenie, że komentarz powinien objaśniać, a nie przytłaczać informacjami, jak również ułatwiać zrozumienie fragmentów, a nie utrudniać ich odbiór. Innym pytaniem związanym z trudnościami redakcyjnymi jest to dotyczące zakresu komentarza i stopnia jego obecności w krytykowanym tekście. Zdaniem autorów reedycji powinien przyświecać nadrzędny cel, jakim jest doprowadzenie do nowego wydania pracy (z różnorodnych powodów), w której aparat będzie pełnił funkcję pomocniczą i uzupełniającą.

Tekst, pióro, styl, maniery językowe itd. są fundamentem analizy tekstologicznej, w związku z czym nie wolno nim swobodnie rozporządzać – zmiany stylistyczne, zmiany szyku wyrazów są błędem metodologicznym. Przygotowując pracę w pełnej edycji krytycznej, bez ominięć, trzeba zawierzyć, że czytelnik, który sięgnie po książkę, odnajdzie się w autorskiej retoryce. A jeśli nie wszystko będzie dla niego zrozumiałe, sięgnie albo do wstępu naukowego, albo skorzysta z zamieszczonych w danym miejscu komentarzy i przypisów krytycznych. Zmiana stylu, uwspółcześnienie słownictwa są czasem wprowadzane przez autorów nowo przygotowanych edycji – niech za przykład (na gruncie bibliologii) posłuży tu np. praca Adama Łysakowskiego *Katalog przedmiotowy* lub też Jana Stanisława Bystronia *Człowiek i książka* – obie w ponownej realizacji Marianny Banackiej²⁶;

²⁵ Por. *Naukowe edycje cyfrowe* [online]. Centrum Humanistyki Cyfrowej [dostęp 31 lipca 2016]. Dostępny w World Wide Web: <http://chc.ibl.waw.pl/pl/projekty/naukowe-edycje-cyfrowe/>.

²⁶ Warszawa 2002; Warszawa 2003. We wstępie do książki J. S. Bystronia M. Banacka tak opisała zastosowaną przez siebie metodę: „Niniejsze trzecie wydanie *Człowieka i książki* zostało przygotowane na podstawie pierwszego wydania z 1916 r., opublikowanego przez Gebethnera i Wolffa. Przejęto z niego oryginalny tekst, uwspółcześniając jedynie pisownię oraz składnię niektórych zdań. Biorąc pod uwagę współczesnego odbiorcę, czyli w zamierzeniu wydawcy również studenta, oryginalny tekst uzupełniono przypisami, które wyjaśniają niektóre zagadnienia, być może dla dzisiejszych czytelników już niezbyt oczywiste”. Tamże, s. 8.

- korektorskie – zakładając jako jeden z celów reedycji wierne oddanie intencji autora, nie mamy prawa poprawiać jego stylu wyłącznie w imię czytelności dla młodego odbiorcy. Co prawda niektóre ustępy wymagają np. uzupełnień interpunkcyjnych czy dopowiedzeń, ale wprowadzanych oszczędnie – tylko tam, gdzie są niezbędne;

- składu – wyzwaniem jest wprowadzenie aparatu krytycznego i komentarzy w taki sposób, by nie utrudnić odczytania oryginalnego tekstu. Problem ten staje się szczególnie dotkliwy w wypadku, jeżeli reedycja ma zbliżyć się do podstawy wydania także w swej postaci graficznej, jednak nadmierne rozbudowanie sekcji przypisów i objaśnień na poszczególnych stronach może znacząco utrudnić obcowanie ze wznowianym tekstem nawet wtedy, gdy redaktorzy całkowicie rezygnują z pierwotnego składu i łamania.

Oddzielnym zadaniem jest poprawne technicznie opracowanie materiału pod względem graficznym, w tym materiału ilustracyjnego. Jeśli jakość grafik w reedytowanej publikacji nie jest satysfakcjonująca, należy sięgnąć, o ile to możliwe, do dokumentów, z którego zostały zaczerpnięte.

Podsumowanie

Obecność dawnych tekstów, wpisanych w tradycję, odpowiednio objaśnionych i dostosowanych do potrzeb współczesności, jest warunkiem niezbędnym do prawidłowego rozwoju dyscypliny i rozbudowy jej warsztatu badawczego²⁷. Refleksja nad tekstem dawnym, powstałym w czasach kształtowania się dyscypliny naukowej, umożliwia szersze spojrzenie zarówno na problemy dawne, jak i zagadnienia rozważane współcześnie w odniesieniu do jej paradygmatu. W procesie przygotowania na nowo tekstu najważniejsze zadanie będzie stało przed badaczem, od którego będzie zależało, jak szczegółowo i wyczerpująco wpiśle wznowianą publikację w kontekst uwzględniający aspekt metodologiczny, historyczny, dydaktyczny, popularyzatorski oraz jak uzasadni potrzebę reedycji dzieła.

²⁷ K. Migoń, recenzja *Życia książki* z dnia 15.11.2015 r., s. 1. Rkps w dyspozycji autorów.

Metodologia przygotowania reedycji prac naukowych winna czerpać z dotychczasowych ustaleń dokonanych dla wydań dzieł literackich i źródeł historycznych. W zależności od przeznaczenia lub decyzji o stopniu zachowania oryginalnej pracy zasadne jest rozważenie przez redakcję takich zagadnień, jak: modernizacja pisowni czy poprawa błędów autorskich i nieautorskich. Dostępne podręczniki szczegółowo wyjaśniają sposób wykonania aparatu krytycznego i szeroko rozumianego komentarza; warto z nich korzystać, także przygotowując reedycję prac naukowych²⁸.

Bibliografia

- Andrysiak Ewa, *Jan Muszkowski. Uczony i miłośnik ksiąg*, Kalisz 2014.
- Bromberg Adam, *Książki i wydawcy. Ruch wydawniczy w Polsce Ludowej w latach 1944–1957*, Warszawa 1958.
- Dudziak-Kowalska Małgorzata, Janczak Barbara, *Z dziejów średniego szkolnictwa bibliotekarskiego. Liceum bibliotekarskie w Krakowie (1947–1960)*, „Biblioteka” 2011, nr 15 (24), s. 195–215.
- Górski Karol, *Sztuka edytorska. Zarys teorii*, Warszawa 1956.
- Gruszka Zbigniew, *Drugie wydanie „Życia książki” w świetle korespondencji autora i opublikowanych recenzji*, [w:] Jan Muszkowski, *Ludzie, epoka, książki. Tradycje i kontynuacje*, pod red. Grzegorza Czapnika, Zbigniewa Gruszki, Jacka Ladoruckiego, Łódź–Warszawa 2014, s. 103–122.
- Gruszka Zbigniew, Czapnik Grzegorz, *Koncepcja wydawnicza krytycznej edycji drugiego wydania „Życia książki”*, [w:] Jan Muszkowski, *Życie książki. Edycja krytyczna na podstawie wydania z 1951 r.* Oprac. Grzegorz Czapnik, Zbigniew Gruszka, ze wstępem Hanny Tadeusiewicz, Łódź–Warszawa 2015, s. XVII–LIV.
- Hübner Piotr, *Polityka naukowa i struktury organizacyjne nauki w latach 1944–1989*, [w:] *Historia nauki polskiej T. 10 1944–1989. Cz. II. Instytucje*, Warszawa 2015, s. 11–210.
- Jarosz Dariusz, *Dzieje książki w Polsce 1944–1989. Wybór źródeł*, Warszawa 2010.

²⁸ Oprócz książki K. Górskiego zob. m.in.: R. Loth, dz. cyt.; J. Tandecki, K. Kopiński, *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa 2014.

- Kępa Rafał, *Nowe wydanie „Życia książki” Jana Muszkowskiego wyzwaniem dla edytora*, [w:] *Jan Muszkowski. Ludzie, epoka, książki. Tradycje i kontynuacje*, pod red. Grzegorza Czapnika, Zbigniewa Gruszki, Jacka Ladoruckiego, Łódź–Warszawa 2014, s. 195–209.
- Kondek Stanisław Adam, *Papierowa rewolucja. Oficjalny obieg książek w Polsce w latach 1948–1955*, Warszawa 1999.
- Kondek Stanisław Adam, *Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944–1949*, Warszawa 1993.
- Loth Roman, *Podstawowe pojęcia i problemy tekstologii i edytorstwa naukowego*, Warszawa 2006.
- Muszkowski Jan, *Życie książki: edycja krytyczna na podstawie wydania z 1951 r.* Oprac. Grzegorz Czapnik, Zbigniew Gruszka, ze wstępem Hanny Tadeusiewicz, Łódź–Warszawa 2015.
- Puchalski Jacek, *Biblioteki w życiu naukowym PRL i poza krajem w latach 1939–1989*, [w:] *Historia nauki polskiej T. 10 1944–1989. Cz. II. Instytucje*, Warszawa 2015, s. 359–484.
- Roszkowski Wojciech, *Polityczne i społeczno-gospodarcze uwarunkowania rozwoju nauki w Polsce 1944–1989*, [w:] *Historia nauki polskiej T. 10 1944–1989. Cz. I. Warunki rozwoju nauki polskiej. Państwo i społeczeństwo*, Warszawa 2015, s. 39–122.
- Słownik pracowników książki polskiej. Suplement II*, pod red. Hanny Tadeusiewicz, Warszawa 2000.
- Śliwińska Milena, *Dzieła zebrane Zygmunta Krasińskiego – elektroniczna edycja naukowa*, „Sztuka Edycji” vol. 6 (2014), s. 69–75.
- Tadeusiewicz Hanna, Treichel Irena, *Straty osobowe księgarstwa polskiego w latach 1939–1945*, Łódź 1993. (Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Librorum; 4)
- Tandecki Janusz, Kopiński Krzysztof, *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa 2014.

Republishing Methodology for Scientific Papers from the Second Half of the 20th Century – Case Study of Jan Muszkowski’s “Życie książki”

ABSTRACT: The authors present foundations of a new edition of *Życie książki* written in 1951 by Jan Muszkowski. The development of the main text of this publication required conducting extensive research and using many archival

materials which helped prepare the critical edition with a scientific preface, a critical apparatus and comments. On this basis the authors characterize goals and motives for reediting scientific publications from the 2nd half of the 20th century, together with methods of tagging the outdated or obsolete fragments.

KEYWORDS: censorship, methodology, Muszkowski Jan, scientific editing, *Życie książki*.

